

ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ ОЗЕР ЯК ОБ'ЄКТ РЕКРЕАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ*

*Г. М. Шевченко, канд. екон. наук, доцент,
Сумський державний університет, м. Суми*

У статті проведений аналіз особливостей екосистемних послуг озера як об'єкта рекреаційного менеджменту, а також узагальнені компоненти та взаємозв'язки, відображені в моделі рекреаційної території, ключовим об'єктом якої є комплекс екосистемних послуг озера.

***Ключові слова:** рекреаційний менеджмент, екосистемні послуги, озеро, рекреаційна територія.*

ВСТУП

Рекреаційний менеджмент має враховувати організаційно-економічний, соціальний, природно-ресурсний, екологічний, географічний, історико-культурний, туристичний та інші чинники, що характеризують і певним чином впливають на сферу відпочинку та відновлення сил людини. В рамках концепцій сталого розвитку та соціальної відповідальності бізнесу особливого значення та актуальності набувають питання управління рекреаційним природокористуванням, зокрема щодо екосистемних рекреаційних послуг різних об'єктів природи, зокрема озер.

Теоретико-методологічні та науково-методичні положення управління рекреаційною діяльністю, що пов'язана як із чинниками навколишнього природного середовища, так і з історико-культурними чинниками, достатньо повно розглянуті зарубіжною та вітчизняною наукою, зокрема, такими вченими як Л. Гринів, М. Долішній, Я. Коваль, Є. Мішенін, С. Харічков та багато інших. Водночас у загальній проблемі оптимізації процесів у рекреаційній сфері діяльності потрібно виділити таке питання, що потребує свого вирішення, як удосконалення процесів рекреаційного менеджменту озер, оскільки їх використання у світі та в Україні стає все більш актуальним і, відповідно, потребує більш поглибленого аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цього дослідження є виявлення особливостей екосистемних послуг озера як об'єкта рекреаційного менеджменту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рекреаційний менеджмент як науково-прикладний напрям дослідження та процес пов'язаний із цілеспрямованим впливом на природні та історико-культурні об'єкти з тим, щоб задовольняти потреби населення, окремих індивідів щодо їх відпочинку, лікування, пізнавальної діяльності тощо. В цьому дослідженні як об'єкт рекреаційного менеджменту розглядається озеро у формі його екопослуг – важливий компонент навколишнього природного середовища та водночас рекреаційного середовища. Останнє, що спрощено можна назвати територією та акваторією відпочинку, виходячи з енвайронментологічних принципів, містить у собі поряд із природним середовищем також і середовище, створене людиною. Тобто в контексті

---

* Стаття рекомендована до друку доктором економічних наук Теліженком О. М., СумДУ, м. Суми

надання екопослуг і як об'єкт рекреаційного менеджменту озеро є комплексним об'єктом, що досліджується не лише з погляду екологічного та географічного, а й із поглядів організаційно-економічного, технологічного тощо.

За М.Ф. Реймерсом [1, с. 318, 589], озером називають природну впадину суходолу, заповнену прісною чи солоною водою. Розрізняють стічні (з річкою, що витікає) та безстічні озера. В цілому вони займають 1,8% суходолу та вміщують більше ніж 81 тис. куб. км солоної та близько 50 тис. куб. км прісної води (останніх майже в 10 разів більше, ніж у всіх водосховищах світу). Забруднення озер призводить до їх евтрофікації, основні етапи якої такі:

1) поступове збільшення рівня забруднення внаслідок потрапляння в озеро стічної води, забрудненої органічними речовинами (міські стічні води);

2) розкладання водоростей унаслідок тривалої дії забруднювальних речовин;

3) аеробне розкладання, накопичення органічних речовин в осадах;

4) анаеробне розкладання, утворення гнильних боліт.

За розмірами озера варіюють від дуже великих, таких як Каспійське море та Великі озера в Північній Америці, до невеликих водойм площею декілька сотень квадратних метрів. Озера зустрічаються на будь-яких висотах, від найнижчої на Землі абсолютної відмітки на поверхні суходолу – 408 м (Мертве море) і майже найвищій (у Гімалаях). Більшість озер існує постійно, а інші (наприклад, озеро Ейр в Австралії) – лише іноді заповнюються водою. Незважаючи на різноманітність, озера всіх типів мають ряд загальних фізичних, хімічних і біологічних характеристик. Тому вивченням озер в усьому їх різноманітті й усіх аспектах займається лімнологія (від грец. *limn* – озеро, і *logos* – слово, вчення) [2].

В Україні близько 20 тис. озер, із них 7 тис. площею більше 10 га. Як правило, вони розташовуються в заплавах рік, переважно в Поліссі. У басейнах Західного Бугу та Прип'яті розташовані Шацькі озера (понад 30 прісноводних водойм), що мають карстове походження. Найбільш глибоководне серед них – Світязь. Разом із навколишніми ландшафтами вони утворюють Шацький національний парк. У Карпатських горах більшість озер невеликі, але глибокі, з прісною водою. Особливим серед них є озеро Синевир. На Подільській височині озера невеликі й неглибокі. Багато озер утворилося біля річки Дунай, найбільше серед них – Ялпуг, а найглибше – Кагул. На узбережжі Чорного моря є солоні озера-лимани. Солоними озерами багатий Крим. Найвідоміше з них – озеро Сиваш, з якого добувають кухонну сіль та інші корисні речовини. Багато кримських озер улітку пересихає [3].

Комплексний підхід до розуміння природи озер і виявлення можливостей їх використання на засадах стійкого розвитку полягає в тому, щоб їх розглядати не лише як форму рельєфу чи як водні екосистеми із властивим їм асиміляційним потенціалом і синергетичними особливостями. Зокрема, всі компоненти озера знаходяться в постійній взаємодії, зміна однієї з його характеристик спричиняє ті чи інші зміни в усіх інших компонентах озера як екосистеми. Озера в їх широкій класифікації (як відкриті водойми, що містять поряд із природними також і штучні ставки, греблі та водосховища) є цінним економічним ресурсом, який використовується для задоволення різних людських потреб і в процесі різних форм антропогенної діяльності.

У контексті підвищення рекреаційного та туристичного попиту вирішальне значення має якість води в озерах, яка, як зазначалося вище, може бути як солоною, так і прісною. Пейзаж території озера також є немаловажним аспектом їх привабливості. Загалом ідеться про комплекс

екосистемних послуг озера поряд із водою як природним ресурсом. Взагалі під екосистемними послугами потрібно розуміти "...функції екосистем, що забезпечують економічні вигоди для споживачів цих послуг, що ґрунтуються на забезпеченні природою різного роду регулюючих функцій" [4, с. 12].

Як визначити, чи є те чи інше озеро, а також прилегла до нього територія рекреаційним об'єктом, особливо якщо озеро знаходиться в межах міста чи неподалік нього? Відповідно до концептуальної моделі розвитку рекреації на базі екосистемних послуг озера (рис. 1) [5, с. 152–154] її складовими є такі елементи:

- формування та розвиток комплексу рекреаційних послуг, у якому можуть бути один чи декілька кластерів, у яких менеджери мають оптимально організувати використання екосистемних та інших послуг із метою залучення все більшої кількості рекреантів;

- підтримка та залучення до рекреаційного бізнесу місцевого населення;

- налагодження так званих "коридорів зв'язку" між ключовими об'єктами відпочинку та подорожей у межах рекреаційної території з метою спрощення пересування рекреантів та прискорення їх адаптації до місць відпочинку;

- розвиток зручної транспортної інфраструктури. Незалежно від того, на якому виді транспорту прибули гості, їх пересування з початку знайомства з рекреаційною територією має відповідати індивідуальним потребам тощо.

Узагалі з туристично-рекреаційного погляду озера мають велике значення. Вони можуть бути візитною карткою рекреаційної галузі регіону, як, наприклад, озеро Синевир у Закарпатській області чи Шацькі озера у Волинській області.

Особливу увагу необхідно приділити екологічним аспектам туристично-рекреаційного використання озер. Так, Екологічна Програма ООН (*United Nations Environment Programme*) [6, с. 27–37] визначає шість основних екологічних проблем озера:

- зниження рівня води через надмірне її використання (наприклад, Аральське море, Казахстан і Узбекистан);

- швидке замулювання через збільшення обсягу стічних вод;

- підкислення води внаслідок опадів кислоти (наприклад, озеро Біва, Японія);

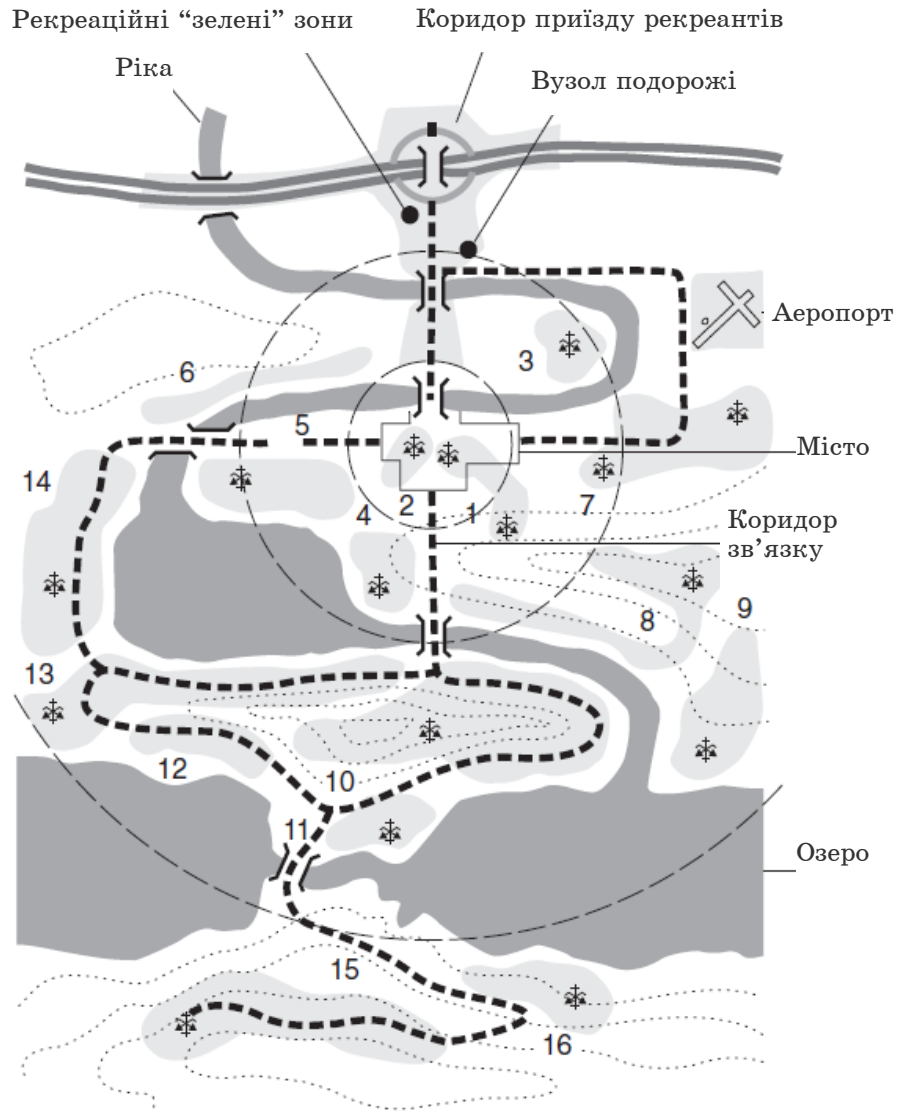
- забруднення вод токсичними речовинами;

- евтрофікація за рахунок припливу органічних речовин;

- колапс водних екосистем.

Після того як ці процеси досягають порогової, особливо колапсичної, стадії, вони є незворотними. Це означає, що їх потрібно ідентифікувати та управляти ними на початковій стадії, в тому числі й використовувати дієві превентивні заходи. Зокрема, необхідно звернути увагу на те, що на відміну від морів із їх припливами озера не мають подібного природного механізму очищення, тому вони більшою мірою сильні до забруднення води внаслідок туристично-рекреаційної та інших видів антропогенної діяльності.

З огляду на те, що озера надають різноманітні екосистемні «послуги», наявні латентні та навіть активні конфліктні ситуації, пов'язані з альтернативним відносно до рекреації їх використанням усіма зацікавленими сторонами, зокрема, населенням, сільським господарством (вода для зрошення), транспортом (використання акваторії як транспортного шляху), електростанціями (вода для охолодження) та ін. Ситуація може ускладнюватися фактом сезонності рекреації на озерах (наприклад, озера можуть вкриватися кригою в зимовий період).

1 – відвідання історико-культурних пам'яток;	9 – будинки відпочинку;
2 – місця розваг і зустрічей;	10 – організація відпочинку безпосередньо на озері;
3 – міський кемпінг;	11 – курорт-кемпінг;
4 – курортні готелі;	12 – пляжний відпочинок;
5 – гольф, теніс та ін. спортивний відпочинок;	13 – лікувальні заклади;
6 – заміські подорожі живописними місцями;	14 – об'єкти сільського туризму;
7 – промислові тури;	15 – лісовий кемпінг, піший туризм;
8 – водні подорожі;	16 – лісовий курорт поблизу озера

Рисунок 1 – Модель рекреаційної території, ключовим об'єктом якої є комплекс екосистемних послуг озера

Як правило, рекреація та туризм є другорядними видами діяльності на озерах, де первинне використання води спрямоване на задоволення промислових, муніципальних та інших потреб. З огляду на це рекреаційне використання екосистемних послуг озер має плануватися на початку проектування їх використання, що містить у собі передусім міжвідомче співробітництво та розгляд відпочинку та подорожей на рівних умовах із іншими видами користування озерами.

Задля того щоб вважатися справжнім об'єктом рекреаційного менеджменту, озеро потребує значної підтримки для розвитку відповідних послуг (рис. 1). Загалом необхідний комплексний підхід до управління рекреацією на озерах, який, у свою чергу, має такі інтерпретації:

- систематичне управління різними аспектами озера (підземні та поверхневі води, кількість і якість води тощо);
- управління озером як екосистемою та його взаємодією з навколишнім природним і антропогенним середовищем;
- управління озером у контексті його взаємодії із соціально-економічним середовищем – відповідно до концепції сталого розвитку.

Отже, поряд із рекреаційним управлінням озером існує альтернативний напрям – комплексне управління даною екосистемою з урахуванням у тому числі й необхідності розвитку сфери надання туристично-рекреаційних послуг.

Загалом сучасні тенденції розвитку рекреації на базі екосистемних послуг озер полягають у такому. В ХХІ столітті озера є значними туристично-рекреаційними об'єктами, а отже, вимагають не лише збереження своєї природної ідентичності, а й гарантії якості послуг відпочинку, курортного лікування та подорожей. Унаслідок того, що рекреаційний попит на озерні екосистемні послуги постійно підвищується, це спричиняє ускладнення процесів управління озерами, зокрема таке управління стає все більш диверсифікованим, у тому числі містить у собі рекреаційний менеджмент озера. В той же час комплексність управління озером дозволяє більш повно поглянути на поведінку його користувачів, а також інші чинники впливу на якість води та екосистемні озерні послуги загалом. Зокрема з'ясовано, що більшість загроз знаходиться зовні рекреаційної системи озера та передбачає зміни клімату, зниження якості води через забруднення та замулювання у зв'язку зі зміною методів ведення сільського господарства тощо.

На міжнародному рівні (*International Lake Committee Foundation*) [6, с. 40] сформовано такі принципи сталого використання озер:

- для стійкості озер необхідні гармонійні відносини між людиною та природою;
- дренажний басейн озера є логічною відправною точкою для планування та управління діями в галузі сталого використання озера;
- необхідний довгостроковий проактивний підхід, спрямований на попередження причин деградації озер;
- розроблення політики та прийняття рішень щодо управління озером, у тому числі й у контексті рекреаційного менеджменту, повинна ґрунтуватися на надійних наукових даних і всій наявній інформації;
- управління озерами в напрямку їх раціонального використання потребує розв'язання конфліктів між конкуруючими користувачами ресурсів і екосистемних послуг озер, беручи до уваги потреби нинішніх і майбутніх поколінь і власне природи;
- громадяни та інші зацікавлені сторони повинні брати активну участь у виявленні та усуненні критичних проблем озер;

– для раціонального використання озер важливе значення має ефективне управління ним, що базується на принципах справедливості, прозорості та розширення прав і можливостей усіх зацікавлених сторін.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: по-перше, поглиблений аналіз організаційно-економічних аспектів рекреації на основі використання екосистемних послуг озера потребує комплексного врахування різноманітних чинників впливу на якість води в озері, а також загалом на його можливості задовольняти рекреаційні потреби населення. По-друге, в рамках моделі рекреаційної території, ключовим об'єктом якої є комплекс екосистемних послуг озера, узагальнені різноманітні туристично-рекреаційні послуги, орієнтовані на індивідуальні потреби як місцевого населення, так і гостей. По-третє, доведено, що доцільно як із економічного, так і з екологічного погляду інтегрувати процеси рекреаційного менеджменту в загальну систему управління озером, починаючи з етапу його проектування.

Подальші дослідження будуть присвячені економічній оцінці екосистемних рекреаційних послуг озер та інших природних об'єктів.

ЭКОСИСТЕМНЫЕ УСЛУГИ ОЗЕР КАК ОБЪЕКТ РЕКРЕАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

*А. Н. Шевченко,
Сумский государственный университет, г. Сумы*

В статье проведен анализ особенностей экосистемных услуг озера как объекта рекреационного менеджмента, а также обобщены компоненты и взаимосвязи, отраженные в модели рекреационной территории, ключевым объектом которой является комплекс экосистемных услуг озера.

Ключевые слова: рекреационный менеджмент, экосистемные услуги, озеро, рекреационная территория.

LAKES ECOSYSTEM SERVICES AS AN OBJECT OF RECREATION MANAGEMENT

*А. М. Shevchenko,
Sumy State University, Sumy, Ukraine*

In the article the features of the lake ecosystem services as an object of recreation management are analyzed, as well as components and relationships which are reflected in the model of recreational area are generalized, a key object of which is a complex of ecosystem services of the lake.

Key words: recreation management, ecosystem services, lake, recreational territory.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
2. Озеро // Географічна енциклопедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geo/6795/озеро.
3. Озера України // Вільна енциклопедія Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : http://uk.wikipedia.org/wiki/Озера_України.
4. Бобылев С. Н. Экосистемные услуги и экономика / С. Н. Бобылев, В. М. Захаров. – М. : ООО “Типография ЛЕВКО”, Институт устойчивого развития / Центр экологической политики России, 2009. – 72 с.
5. Murphy P. The business of resort management / P. Murphy. – Oxford : Elsevier Ltd, 2008. – 346 p.
6. Lake tourism : An integrated approach to lacustrine tourism systems : [edited by C. M. Hall, T. Härkönen]. – Clevedon : Cromwell Press, 2006. – 235 p.

Надійшла до редакції 25 червня 2012 р.